
PRILOG PROUČAVANJU ULOGE HRVATSKIH VOJNIH KAPELANA U AUSTROUGARSKOJ VOJSCI TIJEKOM PRVOG SVJETSKOG RATA

Zdenko DUNDOVIĆ

Sveučilište u Zadru, Teološko-katehetski odjel
Zadar

U radu se donosi kratak prikaz djelovanja hrvatskih vojnih kapelana u austrougarskoj vojsci tijekom Prvog svjetskog rata na temelju dosad objavljenije znanstvene literature. Naglasak je stavljen na kapelane s dalmatinskog područja, a prikaz je ograničen na duhovnu, odnosno dušobrižničku ulogu kapelana. Pitanje uloge i djelovanja hrvatskih vojnih kapelana u hrvatskoj historiografiji relativno je slabo obrađeno. Cilj je rada otvoriti raspravu o tom pitanju i sažeto prikazati temeljne poteškoće s kojima su se vojni kapelani susretali tijekom dušobrižničke službe u Prvom svjetskom ratu. S obzirom na nedostatak znanstvene literature o tom pitanju na hrvatskom jeziku, u radu će se poslužiti zaključcima znanstvenih istraživanja u objavljenoj stranoj literaturi.

Ključne riječi: vojni kapelan, Prvi svjetski rat, Katolička crkva, Hrvatska, Dalmacija.

Uvod

Prvi svjetski rat (1914. – 1918.) ili Veliki rat zapamćen je u povijesti čovječanstva kao „trauma ogromnih razmjera“.¹ O razmjerima Velikog rata u znanstvenoj literaturi, napose stranoj, pisalo se s različitih motrišta.² U posljednje vrijeme i hrvatska historiografija obogaćena je vrijednim znanstvenim monografijama koje promatraju uzroke i posljedice Prvog svjetskog rata bilo da su rezultat prevodilačkih napora³ ili recentnih znanstvenih istraživanja za pojedina geografska područja.⁴ Unutar široke palete mogućih motrišta na Prvi svjetski rat nužno se dotaknuti i pitanja vojne kapelanije, odnosno nazočnosti vojnih kapelana na bojišnicama. Naime, za razliku od strane historiografije, u hrvatskoj historiografiji nema ni jedne monografije, a koliko je poznato ni zasebnih znanstvenih radova koji bi se ciljano doticali pitanja uloge i djelovanja vojnih kapelana u Prvom svjetskom

¹ Usp. Jevgenij PAŠČENKO, *Hrvatski grobovi 1914-1918. Karpati, Galicija, Bukovina*, Zagreb, 2016., 7.

² Obilje bibliografskih jedinica može se vidjeti u monografiji: Niall FERGUSON, *La prima guerra mondiale: il più atroce conflitto di ogni tempo*, Milano, 2017., 539 – 574.

³ Vidi: Manfred RAUCHENSTEINER, *Prvi svjetski rat i kraj Habsburške Monarhije: 1914-1918*, (prev. Andy Jelčić), Zagreb, 2019.

⁴ Vidi: Tado ORŠOLIĆ, *Dalmatinska pješачka pukovnija „Grof Lacy“ br. 22 u Prvom svjetskom ratu*, Zagreb – Zadar, 2019.

ratu.⁵ Zasad je nepoznat broj svećenstva s dalmatinskog prostora koji su aktivno sudjelovali u dušobrižništvu na prvim crtama bojišnice. Budući da su svećenstvo i Crkva u Austro-Ugarskoj Monarhiji imali snažan utjecaj na svakodnevicu, on se dijelom proširio i na državnu vojnu službu, osobito putem organizacije Vojnog ordinarijata.⁶ U tom tijelu sudjelovali su i brojni hrvatski svećenici o kojima se malo zna. Istočno bojište bilo je osobito mjesto stradanja brojnih hrvatskih vojnika, ali i vojnih kapelana, što se polako otima zaboravu u studijama znanstvenih istraživača.⁷ Stoga je cilj rada otvoriti raspravu o ulozi i djelovanju hrvatskih vojnih kapelana, kojima je posvećen i ovaj rad.

Uvjeti za službu vojnog kapelana

Hrvati su tijekom Prvog svjetskog rata sudjelovali u ratnim operacijama u sklopu Austro-Ugarske vojske na tri velika bojišta: Balkanskom, Jugozapadnom (Talijanskom) te Istočnom (Galicija, Bukovina, Volinija). Prema religijskoj odrednici regrutirani vojnici bili su većinom katolici, iako je novačenje zahvaćalo etnički i vjerski različito stanovništvo.⁸ Unatoč tomu, ljudi i postrojbe s hrvatskih prostora na Istočnom bojištu dijelili su zajednička iskušenja, strahove i sudbine, a mnogi su tu završili zemaljski hod te položeni u grobnice od kojih su mnoge i danas nepoznate, a tek se u recentnim istraživanjima otkriva njihov položaj i broj.⁹ Istočno bojište doista je bilo stratište hrvatskih vojnika i izvorište mnogih nestalih i nepoznatih sudbina, zbog čega je razmjerno velik udio nestalih vojnika proglašavan umrlima.¹⁰ Kako je zaključio F. Katanić, da je Prvi svjetski rat –

⁵ Opširnu studiju na temelju arhivskih istraživanja, a koja se dijelom obazire i na hrvatska područja objavio je: Patrick J. HOULIHAN, *Catholicism and the Great War. Religion and Everyday Life in Germany and Austria-Hungary, 1914-1922*, Cambridge, 2015. O britanskim, njemačkim i francuskim vojnim kapelanima u Prvom svjetskom ratu bavi se studija: Hanneke TAKKEN, *Churches, Chaplains and the Great War*, Abingdon, 2018.

⁶ Usp. Ionela ZAHARIA, For God and/or Emperor: Habsburg Romanian Military Chaplains and Wartime Propaganda in Camps for returning POWs, *European Review of History*, vol. 24, br. 2, 2017., 289 – 290.

⁷ Vrijedi vidjeti radove: Nikola TOMINAC, Hrvati u Brusilovljevoj ofenzivi u ljeto 1916. godine (I. dio): Proboj kraj grada Lucka u Volinju, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 49, br. 2, Zagreb, 2017., 261 – 294; N. TOMINAC, Hrvati u Brusilovljevoj ofenzivi u ljeto 1916. godine (II. dio): Proboj kraj sela Okne u Bukovini, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 49, br. 3, Zagreb, 2017., 419 – 452. O radovima koji se tiču Istočnog bojišta vidi kod: Filip KATANIĆ, Istočno bojište 1915. u najnovijoj britanskoj i hrvatskoj historiografiji, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 49, br. 3, Zagreb, 2017., 511 – 550.

⁸ J. PAŠČENKO, *Hrvatski grobovi*, 37.

⁹ Vidi više: J. PAŠČENKO, *Hrvatski grobovi*, 49 – 74.

¹⁰ Vidi rad: Mirela KREŠIĆ, Hrvatski vojnici u Prvom svjetskom ratu: proglašenje nestalih umrlima, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 49, br. 2, Zagreb, 2017., 297 – 313.

zaboravljeni rat – i da nedostaje interesa za bavljenje Prvim svjetskim ratom, a broj specijaliziranih radova o hrvatskim vojnicima,¹¹ a još manje o hrvatskim vojnim kapelanima, bio je jedan o poticaja za skretanje pozornosti na njihovo djelovanje.

O psihološkom utjecaju rata na njegove sudionike ostala su, između ostalih izvora, zapisana svjedočanstva u ratnim dnevnicima bilo da je riječ o službenim vojnim dnevnicima ili osobnim zapažanjima odnosno sjećanjima pojedinaca, a među njima i klerika.¹² Ratne strahote kojima su svjedočili vojnici bitno su utjecale na njihovu otvorenost vjerničkoj praksi u rovovima i izvan njih. Upitno je u kojoj je mjeri ta praksa bila posljedica najdubljih religijskih uvjerenja, straha od smrti, nade u onostranost (vječni život) ili produkt praznovjerja, o čemu je zanimljivu raspravu iznio P. J. Houlihan.¹³ U svakom slučaju, ratne strahote nisu ostavljale nikoga ravnodušnim, a svakodnevni visoki rizik od gubitka života bio je poticaj usmjeravanju pogleda prema nebesima ili, kako je to naveo F. Hameršak – „tijekom okršaja mole se i mirnodopski ateisti“.¹⁴ K tomu, čini se da je na religioznost vojnika i časnika bitno utjecala blizina ratišta. Jedan je kapelan zapisao: „...želim reći da su časnici na prvoj crti bojišnice i oni koji su bliže smrti pobožniji od onih koji su daleko od borbe“.¹⁵ Budući da je svaka ustrojbenja jedinica Austro-Ugarske vojske imala svoga vojnog kapelana ili duhovnika, ovisno o vjerskoj pripadnosti vojnika unutar određene ustrojbene jedinice bio je to katolički, pravoslavni ili protestantski svećenik te židovski rabin ili muslimanski imam.¹⁶

¹¹ F. KATANIĆ, *Istočno bojište 1915.*, 519 – 520.

¹² Primjerice, u Državnom arhivu u Zadru pohranjen je preslik ratnog dnevnika 23. domobranske pješačke pukovnije. HR-DAZD-627, *Zbirka preslika iz inozemnih arhiva*, Bečki ratni arhiv, Ratni dnevnik 23. dalmatinske pukovnije, mikrofilm, kolut br. 1, br. 221. Vidi radove: Peter C. APPELBAUM, *Carnage and Care on the Eastern Front: The War Diaries of Bernhard Bardach, 1914-1918*, New York, 2018.; Ante MESSNER-SPORŠIĆ, *1915-1918. Odlomci iz ratnih spomena*, Zagreb, 1934. (na memoare kapelana Messnera-Sporšića uputio me, a ujedno mi ih i ustupio, prof. dr. sc. Tado Oršolić, kojemu srdačno zahvaljujem); Karlo JURIŠIĆ, *Fra Gabro Cvitanović i njegov ratni dnevnik (1914. – 1918.)*, Split: Zbornik „Kačić“, 1984.

¹³ Usp. P. J. HOULIHAN, *Catholicism and the Great War*, 117-152.

¹⁴ Filip HAMERŠAK, *Hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat*, (doktorski rad), Zagreb, 2013., 205.

¹⁵ P. J. HOULIHAN, *Catholicism and the Great War*, 98.

¹⁶ Usp. F. HAMERŠAK, *Hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat*, 117; I. ZAHARIA, *For God and/or emperor*, 289; Ziad ŠEHIĆ, *Vojni imami u bosanskohercegovačkim jedinicama u okviru austrougarske armije 1878.-1918.*, *Godišnjak Bošnjačke zajednice kulture »Preporod«*, br. 1, Sarajevo, 2006., 309 – 321; Hikmet KARČIĆ, *Zapisi vojnog imama o životu zatočenih muslimana u Aradskoj tvrđavi 1915. godine*, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, god. 46, br. 38, Sarajevo, 2017., 195 – 201; Peter C. APPELBAUM, *Loyalty Betrayed: Jewish Chaplains in the German Army During the First World War*, London, 2014.

Temeljna zadaća vojnih kapelana bilo je održavanje svetih obreda za vojnike, poučavanje i katehizacija na vojnim akademijama,¹⁷ duhovna briga o bolesnim i ranjenim vojnicima u vojnim bolnicama, u vojnim zatvorima. No, gledano iz državne perspektive, od klera se očekivalo da vojnicima usade osjećaj lojalnosti, hrabrosti i moralno-religijskih vrednota.¹⁸ U tu je svrhu Habsburška Monarhija još od druge polovine 18. stoljeća imala uređenu i organiziranu vojnu pastoralnu skrb putem Vojnog ordinarijata, što se prenijelo i u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije.¹⁹ U vrijeme Prvog svjetskog rata na čelu Vojnog ordinarijata Austro-Ugarske Monarhije stajao je biskup Emmerich Bjelik (1860. – 1927.).²⁰ Tu je službu obnašao od 1911. do 1918. godine. On je također autor zanimljivog djela o povijesti Vojnog ordinarijata na području Austro-Ugarske Monarhije i priručnika za vojne dušobrižnike.²¹ Bjelikov priručnik, kako je to zaključio Houlihan, postat će početkom Velikoga rata „središnji organizaciono-administrativni pravilnik za vojne kapelane“.²²

Razumijevanje službe vojnog kapelana tijekom Prvog svjetskog rata pretpostavlja prvenstveno stavljanje fokusa na samog svećenika, odnosno vojnog kapelana. Iako su postojali određeni obrasci za službu vojnog kapelana, rezultati znanstvenih istraživanja pokazuju da je osobnost svakog pojedinog svećenika utjecala na njegovu recepciju od strane vojnika.²³ Ovdje se dalje razmatra isključivo kapelane za vojnike katoličke vjeroispovijesti. Pritom je važno napomenuti da su na području Habsburške Monarhije u ranom novom vijeku službu vojnih kapelana uglavnom vršili pripadnici redovničkih zajednica, osobito isusovci,²⁴ dok se početkom 20. stoljeća bilježi veći postotak dijecezanskog klera u odnosu

¹⁷ Primjerice, u Zadru, koji je između ostalih gradova Dvojne Monarhije bio središte vojne kapelanije, u svojstvu vjeroučitelja u Vojnoj osnovnoj školi (*k.u.k. Militär-Volksschule*) djelovao je koncem 19. stoljeća vojni kapelan Ivan Kralj. Vidi: Miha ŠIMAC, Croatian Military Chaplains Marko Hummel and Ivan Kralj in the Light of the Archival Records of the War Archives in Vienna, *Diacovensia*, god. 28, br. 2, Đakovo, 2020., 181 – 182.

¹⁸ I. ZAHARIA, For God and/or Emperor, 289.

¹⁹ O ustrojstvu Vojnog ordinarijata u Habsburškoj Monarhiji i Austro-Ugarskoj Monarhiji vidi naširoko kod: Miha ŠIMAC, Vojaški duhovnici iz slovenskih dežel pod Habsburškim žezlom, u: *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, br. 36, Ljubljana: Teološka fakulteta, 2014., 9 – 415. Zahvaljujem kolegi Šimcu na susretljivosti i ustupanju cjelovitog teksta njegova rada.

²⁰ O Bjelikovu životopisu vidi više kod: Viktor LIPUSCH, *Österreich-Ungarns katholische Militärseelsorge im Weltkrieg*, Wien, 1938., 50 – 51; Franz GRUBER, *Aus der Geschichte der Militärseelsorge und der Militärseelsorger in Österreich*, Wien, 1987., 55.

²¹ Emmerich BJELIK, *Geschichte der k. u. k. Militär – Seelsorge und des apostolischen Feldvicariates*, Wien, 1901.; E. BJELIK, *Handbuch für die k. u. k. Militärgeistlichkeit*, Wien, 1905.

²² P. J. HOULIHAN, *Catholicism and the Great War*, 89.

²³ Usp. P. J. HOULIHAN, *Catholicism and the Great War*, 80.

²⁴ P. J. HOULIHAN, *Catholicism and the Great War*, 86.

na redovnike u toj službi.²⁵ Nije još uvijek poznat točan broj vojnih kapelana u postrojbama Austro-Ugarske Monarhije tijekom Prvog svjetskog rata. U nekim istraživanjima navodi se da je sveukupan broj vojnih kapelana iznosio 3077, od čega su 54 smrtno stradala tijekom ratnih aktivnosti.²⁶ Miha Šimac u svom radu iznio je nešto drugačije brojke neposredno prije početka Velikog rata, razdijelivši kapelane prema vjeroispovijestima i aktivnoj i pričuvnoj službi, a njihov ukupni broj iznosio je 580 duhovnika (Tablica 1).

TABLICA 1. Broj vojnih duhovnika prema vjeroispovijesti početkom Prvog svjetskog rata

Vjeroispovijest	Aktivni vojni kapelani	Pričuvni vojni kapelani	Ukupno
Rimokatolici	141	286	427
Grkokatolici	15	20	35
Evangelici	12	53	65
Židovi	-	10	10
Muslimani	4	-	4
Ukupno	186	394	580

Izvor: Miha ŠIMAC, *Vojaški duhovnici iz slovenskih dežel pod Habsburškim žezlom*, u: *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, br. 36, Ljubljana: Teološka fakulteta, 2014., 94.

S obzirom na to da nema specijaliziranih radova o hrvatskim vojnim kapelanima, zasada njihov udio u tom broju ostaje nepoznanica. Rasprostranjenost arhivskog gradiva u nekoliko zemalja te recentna situacija s pandemijom COVID-19 trenutno su onemogućili znanstvena istraživanja o tom pitanju. Na mrežnim stranicama dostupan je dio vojnih shematizama i almanaha, u kojima su zabilježeni i hrvatski kapelani.²⁷

Aktivacija dijecezanskog klera u redove vojnih kapelana s područja Austro-Ugarske Monarhije, uključivo i dalmatinskog prostora, na početku Prvog svjetskog rata te jurisdikcijski koncept tijekom samog rata odvijali su se prema ustaljenim pravilima Vojnog ordinarijata. Crkvene vlasti o tom su pitanju usko

²⁵ Isto pravilo vrijedilo je, čini se, za cijelo europsko područje s katoličkim predznakom. Usp. Maria PAIANO, *Italian Jesuits and the Great War: Chaplains and Priest-Soldiers of the Province of Rome*, *Journal of Jesuit Studies*, br. 4, 2017., 637 – 657.

²⁶ P. J. HOULIHAN, *Catholicism and the Great War*, 79.

²⁷ Poveznica: https://library.hungaricana.hu/en/collection/austrian_state_archives_MilitarAlmanachSchematismus/; https://library.hungaricana.hu/en/collection/austrian_state_archives_Geistlichkeit/ (posjećeno 23. 11. 2020.)

suradivale s državnim strukturama, kojih su putem Vojnog ordinarijata bile dio.²⁸ Razvidno je iz crkvenih arhiva da su pripremu za njihov angažman državne vlasti Austro-Ugarske Monarhije poduzele prije samog početka rata (1913. godine), što svjedoči da je Monarhija računala s neizbježnim ratnim sukobom velikih razmjera. Kapelani su se dijelili na aktivne i pričuvne. Primjerice, u spisima Nadbiskupskog ordinarijata u Zadru pohranjen je dopis kojim se obvezuje zadarskog svećenika Marka Cvitanovića na službu vojnog kapelana u pričuvi.²⁹ Uz to, zabilježeni su pokušaji novačenja svećenstva u aktivnu vojnu službu početkom rata, pri čemu se ono pozivalo na povlasticu § 29:3 Obrambenog zakona.³⁰ Zabilježeni su slučajevi primjerice u Zadarskoj nadbiskupiji svećenika koji su svojevoljno napustili povjerene župe i priključili se vojnim jedinicama tijekom Prvog svjetskog rata,³¹ vjerojatno prema odredbi vojnih vlasti, ali bez koordinacije s crkvenima. To pitanje zasad ostaje otvoreno, no kakva god da je bila, suradnja biskupa barem dalmatinskog episkopata nije izostala jer su oni „čvrsto i lojalno stajali uz habsburšku kuću i Monarhiju“,³² a svjedočanstva iz crkvenih arhiva na hrvatskom Istoku potvrđuju da su crkvene ustanove služile i za vojne potrebe hrvatskim snagama koje su se pripremale za odlazak na Istočno bojište.³³ Uz to, državne vlasti rekvirirale su crkvena zvona za izradu topova i municije.³⁴

Houlihanova istraživanja potvrdila su da je vojna kapelanija Austro-Ugarske Monarhije uoči i tijekom rata bila na znatno boljoj organizacijskoj razini od primjerice njemačke vojne kapelanije, zahvaljujući ponajviše biskupu Emmerichu Bjeliku.³⁵ U službu vojnog kapelana, prema Bjelikovu priručniku, mogao je biti primljen zaređeni svećenik ne stariji od 40 godina, dobrog zdravlja, dokazanog uspjeha u teološkom studiju, trebao je biti osoba neporočna života i bio je

²⁸ O tome vidi više kod: M. ŠIMAC, *Vojaški duhovnici*, 88 – 104.

²⁹ HR-AZDN-16/2, *Opći spisi Ordinarijata*, 1913.

³⁰ U studenom 1913. godine na tu se povlasticu pozvao zadarski svećenik don Mihovil Milić, župnik u Barbatu. HR-AZDN-16/2, *Opći spisi Ordinarijata*, 1913.

³¹ HR-AZDN-16/2, *Opći spisi Ordinarijata*, 1917.

³² Ante GVERIĆ, Dalmatinski episkopat i Prvi svjetski rat, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 51, br. 2, Zagreb, 2019., 501.

³³ Vidi radove: Hrvoje ČAPO, Prisiljeni živjeti s ratom: franjevci u Brodu, Požegi i Cerniku u Prvom svjetskom ratu (pogled kroz samostanske kronike), *Croatia Christiana periodica*, vol. 29, br. 56, Zagreb, 2005., 171 – 191; Ivica BALEN, Marica JANDRIĆ-BALEN, Prvi svjetski rat očima brodskih franjevaca, *Acta medico-historica Adriatica*, vol. 13, br. Supplement 1, Rijeka, 2015., 121 – 130.

³⁴ Vidi: Đivo SJEKAVICA, Rekvizicije zvona u Prvom svjetskom ratu na području Dubrovačke biskupije, *Analiti Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, br. 51/2, Dubrovnik, 2013., 541 – 611.

³⁵ Usp. Patrick J. HOULIHAN, Imperial Frameworks of Religion: Catholic Military Chaplains of Germany and Austria-Hungary during the First World War, *First World War Studies*, vol. 3, br. 2, 2012., 168 – 172.

obvezan položiti zakletvu na vjernost Monarhiji prije stupanja u službu.³⁶ Nužno je nadalje naglasiti da su vojni kapelani Austro-Ugarske Monarhije bili odvojena liminalna kasta zaređenih svećenika te im služba nije pretpostavljala sudjelovanje u ratnim aktivnostima.³⁷ Unatoč toj činjenici, nema sumnje da su mnogi vojni kapelani pokleknuli izazovu „uzeti pušku u ruke“, što ne čudi s obzirom na to da ratna psihoza nije mimoilazila ni svećenstvo. Ipak, temeljna odrednica katoličkih vojnih kapelana bila je pružanje duhovne utjehe vojnicima. O tome je sjećanja ostavio A. Messner-Sporšić, vojni kapelan koji je služio u Dalmatinskoj pješačkoj postrojbi „Grof Lacy“ na Talijanskom bojištu: „U pozicionom je ratu dolazio u prvu liniju i onaj, koji po svom zvanju nije imao u njoj baš izravna posla. A kako da ne dolazi duhovnik, kojem je saobraćaj s vojnicima glavnom zadaćom. Zato sam i ja kao duhovnik često i često dolazio u prednje linije na Siefu, obilazio ljude i kriepio ih melemom nade u pomoć Božju, da ne očajavaju i da se ne izgube za obitelji i dom svoj. U početku bilo je teško skupljati ljude oko sebe, jer nije za to bilo prikladnih skloništa, gdje nas neprijatelj ne bi vidio. Neprijatelj je vrebao na svako kretanje, pa je udarao granatama, gdje je trebalo i nije trebalo. Ali kad su se izgradile utvrde i prorovale kaverne, bilo je to vrlo olakšano. Kad smo se u kavernama sretno skupili, mogli smo nesmetano proboraviti koji sat kod službe Božje, i porazgovoriti koju utješnu. [...] Bojnu liniju nijesam – prirodno – obilazio puškom i ručnom granatom, nego srcem punim ljubavi za svoj narod, što je stradao, i trebao prijateljske riječi i duševne okrepe.“³⁸

Jedan od primjera redovnika vojnog kapelana, koji će poslužiti za daljnje razmatranje, jest zadarski kapucin fra Klement Marija Pavić.³⁹ U matici krštenih Župe sv. Stošije u Zadru upisan je imenom Stanislav Karlo Božidar (*Stanislao Carlo Natale*) Pavić, rođen 9. srpnja 1887. godine.⁴⁰ U listu *Hrvatska kruna*, urednika don Ive Prodana, zabilježeno je slavlje mlade mise u svetišću Gospe od Zdravlja 27. srpnja 1911. godine zadarskog kapucina fra Klementa Marije Pavića, pravim imenom Karlo Pavić. „Na 27. t. mj. prikazao je Svevišnjemu prvu Nekrvnu Žrtvu u svetišću Gospe od Zdravlja naš sugradjanin O. Klement Marija Pavić, kapucin. Čestitamo mladom svećeniku i redovniku, radujemo se majci, braći, sestri i rođacima. Premda odgojen na talijanskom jeziku, ipak dobro pozna i ljubi hrvatski jezik. Dušom i srcem ljubi narod svoj i domovinu,

³⁶ E. BJELIK, *Handbuch*, 10 – 11.

³⁷ P. J. HOULIHAN, *Catholicism and the Great War*, 87.

³⁸ A. MESSNER-SPORŠIĆ, 1915-1918, *Odlomci*, 76 – 77.

³⁹ Daljnji podatci o fra Klementu Paviću preuzeti su iz prije objavljenije monografije: Zdenko DUNDOVIĆ, *Kapucinski hospicij u Zadru. U sjeni Gospe od Zdravlja*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2019., 116 – 124.

⁴⁰ HR-AZDN-43, *Zbirka matičnih knjiga i parica matičnih knjiga Zadarske nadbiskupije*, Matica krštenih župe sv. Stošije, knj. XX, 1883.–1887., br. 125, fol. 158.

koja ga je rodila, s toga bi bila sreća za ovaj grad i samostan otaca kapucina kad bi do godine dana iza svršenih nauka došao k nama. Živio!“⁴¹ Vijest o mladoj misi kapucina fra Klementa Marije Pavića nije jedini spomen toga zadarskog kapucina. U istim novinama u svibnju 1915. godine zapisano je da je fra Klement Marija Pavić „nazad tri godine prikazao Svevišnjemu prvu nekrvnu žrtvu u svetištu Gospe od Zdravlja u Zadru“. Nadalje stoji da je „kapucin fra Klement Marija, u svietu Karlo Pavić, dodieljen kao poljski dušobrižnik hrvatskoj karlovačkoj 26. pučko-ustaškoj pukovniji, te se sada nalazi u Galiciji.“⁴² Premda odgojen u tudjini ostade vjeran svojoj domovini i narodnosti, dočim njegova tri brata na žalost protivnici su hrvatske misli. Otac im bijaše iz Sukošana.“⁴³ U historiografiji se bilježi relativno velik broj kapucina u službi vojnih kapelana tijekom Prvog svjetskog rata, osobito u redovima talijanske vojske.⁴⁴ Bitno je naglasiti da je general kapucinskog reda fra Bernard iz Andermatta 8. veljače 1887. godine sklopio poseban sporazum s predsjednikom talijanskog Crvenog križa grofom Gian Lucom Cavazzijem della Somaglia o duhovnoj asistenciji kapucina za pripadnike udruženja.⁴⁵ Vojnom okružnicom od 14. srpnja 1892. godine određeno je da pripadnici Crvenog križa, u slučaju mobilizacije, moraju biti na raspolaganju vojsci Kraljevine Italije, a susljedno sporazumu i kapucini, kao vojni kapelani.⁴⁶

Tragom vijesti o službovanju fra Klementa Marije Pavića u svojstvu vojnog kapelana hrvatskih postrojbi u sklopu austrougarske vojske, a susretljivošću kolege u Beču, konzultirani su spisi Vojnog vikarijata u bečkom Ratnom arhivu, koji potvrđuju zapis u listu *Hrvatska kruna*. Kapucin fra Klement Marija Pavić upisan je u knjizi evidencije vojnih kapelana Austro-Ugarske Monarhije (*Evidenzbuch der Feldkuraten*) pod brojem 490 kao Karl Pavić.⁴⁷ Navodi se da je rođen 1888. godine u Zadru (Dalmacija). Vidljivo je da je na mjesto vojnog

⁴¹ *Hrvatska kruna*, 29. srpnja 1911., br. 66.

⁴² Ukrajinska Galicija stratište je hrvatskih vojnika u Prvom svjetskom ratu. Usp. Boris GRALJUK, Bojišnice i grobišta hrvatskih vojnika na karpatskom ratištu u Prvom svjetskom ratu, *Riječi*, br. 1-3, Sisak, 2013., 4 – 26. O tematici vidi više kod: Jevgenij PAŠČENKO, *Hrvatski grobovi 1914–1918. Karpati, Galicija, Bukovina*, Zagreb, 2016. O službi i ulozima vojnih kapelana u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije na prvim crtama bojišnice tijekom Prvog svjetskog rata, vidi više kod: Patrick J. HOULIHAN, *Catholicism and the Great War. Religion nad Everyday life in Germany and Austria-Hungary, 1914–1922*, Cambridge, 2015., 78 – 116.

⁴³ *Hrvatska kruna*, 5. svibnja 1915., br. 37.

⁴⁴ O tome više kod: Imerio DA CASTELLANZA, *Gli angeli delle armate. I Cappellani militari cappucini*, Bergamo, 1937.

⁴⁵ Više o tematici kod: Achille MAURO, *I Cappuccini e la Croce rossa italiana*, Napoli, 1987.

⁴⁶ Costantino CIPOLLA, Paolo VANNI (ur.), *Storia della Croce Rossa Italiana dalla nascita al 1914*, sv. 1, Milano, 2013., 549.

⁴⁷ Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv (dalje: ÖStAKA), Apostolisches Feldvikariat (dalje: AFV), *Evidenzbuch der Feldkuraten*, fz. 490.

kapelana došao iz kapucinskog samostana u Koprnu, pod matičnom dijecezmom upisana je Tršćansko-koparska biskupija,⁴⁸ a navodi se da pripada kapucinskom redu venetske provincije. Uz svoj materinski jezik, govorio je njemački i talijanski. S obzirom na to da je rođen u Zadru 1888. godine, bio je austrijski podložnik te ga je austrijska vlada 4. listopada 1914. godine postavila na službu vojnog kapelana.⁴⁹ Tijekom Prvog svjetskog rata aktivno je sudjelovao u svojstvu vojnog kapelana za hrvatske postrojbe austrougarske vojske od 19. veljače 1915. do 1. travnja 1918. godine, kada je premješten u Beč. Kao vojni kapelan *fra Klemens* je najprije služio u 23. pješačkoj pukovniji austrijskog domobranstva u Zadru (*K. k. Landwehrinfanterieregiment Zara Nr. 23*)⁵⁰ (23. veljače 1915. – 5. travnja 1915.),⁵¹ zatim je prešao u 28. pješačku pukovnicu ugarsko-hrvatskog domobranstva⁵² (15. travnja 1915. – 9. lipnja 1915.), potom je služio u vojnoj poljskoj bolnici – *Feldspital 2/13* – (12. lipnja 1915. – 31. lipnja 1916.) odakle je poslan na službu vojnog kapelana 8. gorske brigade⁵³ (1. srpnja 1916. – 1. travnja 1918),⁵⁴ u sklopu 1. pješačke divizije sa stožerom u Sarajevu,⁵⁵ kojoj je na čelu bio general Stjepan pl. Bogat od Kostanjevca.⁵⁶ Konačno je 2. travnja 1918. godine prešao u *Feldsuperiorat das Militärkommandos* u Beč.⁵⁷ Vidljivo je da su ga često premještali iz jedne pukovnije u drugu, što se na temelju dosadašnjih istraživanja o službi vojnih kapelana tijekom Prvog svjetskog rata može dvojako protumačiti.

⁴⁸ O granicama Tršćansko-koparske biskupije u to vrijeme vidi kod: Stipan TROGRIĆ, Katolička crkva u Istri i Prvi svjetski rat (1914.–1918.), *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 41, br. 3, Zagreb, 2009., 767.

⁴⁹ Kapucini, talijanski podložnici, internirani su tada u Leibnitz, a u samostanu je ostao samo Kopranin fra Giollo. Aldo CHERINI, *Il Convento dei Cappuccini di Capodistria 1624 – 1950*, Trieste, 1995., 3.

⁵⁰ O ustroju 23. domobranske pješačke pukovnije vidi više kod: Slavko PAVIČIĆ, *Jugozapadno (talijansko) ratište u Prvom svjetskom ratu*, Zagreb, 1944., 297 – 300. O sudjelovanju postrojbe u borbama na Soči vidi više kod: Vijoleta HERMAN Kaurić, Nikola TOMINAC, Hrvatske postrojbe u borbama na Soči (Jugozapadno bojište), *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, vol. 21, br. 1, Zagreb, 2015., 17 – 49.

⁵¹ Spomenut je 2. ožujka 1915. godine u ratnom dnevniku 23. domobranske pješačke pukovnije. HR-DAZD-627, *Zbirka preslika iz inozemnih arhiva*, Bečki ratni arhiv, Ratni dnevnik 23. dalmatinske pukovnije, mikrofilm, kolut br. 1, br. 221, fol. 158.

⁵² O sudjelovanju 28. domobranske pješačke pukovnije u Prvom svjetskom ratu vidi kod: Ivan BALTA, Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvom svjetskom ratu, *Polemos*, vol. 8, br. 15-16, Zagreb, 2005., 205 – 219.

⁵³ Brigadom je zapovijedao general Felix Adrian (zahvaljujem pukovniku Nikoli Tomincu na podatku).

⁵⁴ ÖStAKA, AFV, Qualifikationsliste der Offiziere, *K. u. k. 8. Gebirgsbrigade*, Karl Pavic, an. 2378.

⁵⁵ ÖStAKA, AFV, *Evidenzbuch der Feldkuraten*, fz. 490.

⁵⁶ Spomenut kod: Nikola TOMINAC, Hrvatsko plemstvo u Prvom svjetskom ratu, *Glasnik hrvatskoga plemićkog zbora*, br. 8, Zagreb, 2010., 35.

⁵⁷ ÖStAKA, AFV, Qualifikationsliste der Offiziere, *K. u. k. Feldsuperiorat Wien*, Karl Pavic.

Prvenstveno, mnogim vojnim kapelanima nedostajalo je hrabrosti za nazočnost na prvim crtama bojišnice, što je utjecalo demoralizirajuće na vojnike pa su takvi bili brzo premješteni.⁵⁸ Općenito su vojnici očekivali od vojnih kapelana utjehu, a prezirali su one koji nisu bili na visini svoga zadatka.⁵⁹ Svećenici koji su bili u strahu za vlastiti život rijetko su o tome javno progovarali. Ipak, P. J. Houlihan navodi primjer zagrebačkog svećenika Andrije Farkaša koji je bio kapelan 25. pješačke pukovnije ugarsko-hrvatskog domobranstva na Istočnom bojištu. U svom mjesečnom pastoralnom izvješću iz listopada 1915. godine zapisao je da je slavio sv. misu samo jednom tijekom cijelog mjeseca i da nije odlazio na frontu „jer je opasno i da ne posjeduje dovoljno hrabrosti“. Valja pritom naglasiti da je Austro-Ugarski Vojni ordinarijat promptno reagirao i zamijenio Farkaša. Drugi je kapelan zapisao: „Što se češće posjećuje ljude u rovovima, lakše se osvaja njihova srca.“⁶⁰ I to ide u prilog gornjem zaključku da je službu vojnih kapelana nužno sagledati kroz prizmu osobnosti svećenika koji je tu službu obnašao.

Nadalje, u administrativnom smislu službu vojnog kapelana uvijek je pratio i časnički čin.⁶¹ Vojni kapelani bili su po naravi svoje službe imenovani nižim časničkim činom. Međutim, vojni kapelani uglavnom su bili mlađi svećenici (fra Klement imao je dvadeset šest godina), s obzirom na odredbe Vojnog vikarijata Austro-Ugarske Monarhije da „vojni kapelan ne smije biti stariji od 40 godina, mora biti dobrog zdravlja, dokazanoga uspjeha u teološkom studiju, s najmanje tri godine pastoralnoga iskustva i neporočna osobnog života“.⁶² Odredba o starosti vojnih kapelana tijekom rata izmijenila se zbog velikog broja žrtava i nužnosti regrutiranja starijih i iskusnih muškaraca u vojnu službu, jer su mlađi svećenici u dvadesetim godinama života teško mogli propovijedati o vrlinama i potrebi izvršavanja dužnosti prekaljenim vojnicima na bojišnici.⁶³ Naime, zbog velikih gubitaka ljudstva (mahom mlađih vojnika) na Istočnom bojištu tijekom Prvog svjetskog rata mobilizirani su stariji muškarci. Vojni ordinarijat ubrzo je shvatio da mlađi vojni kapelani ne mogu u potpunosti odgovoriti zahtjevnom pastoralu među vojnicima na izrazito teškom Istočnom bojištu. Vojni kapelani na Jugozapadnom bojištu lakše su organizirali religijske obrede od onih na

⁵⁸ Usp. P. J. HOULIHAN, *Catholicism and the Great War*, 98.

⁵⁹ Primjerice, T. Oršolić donosi podatak da Pero Blašković u memoarskom djelu *Sa Bošnjacima u svjetskom ratu* o vojnim duhovnicima i nije imao neko pozitivno mišljenje jer je ustvrdio da „ratu nisu sudjelovali najbolji elementi tog staleža“. Čini se da je Blaškovićeva opaska ipak pretjerana te je moguće rezultat osobnih iskustava na malom uzorku. Usp. T. ORŠOLIĆ, *Dalmatinska pješačka pukovnija*, 272, bilj. 608.

⁶⁰ P. J. HOULIHAN, *Catholicism and the Great War*, 98.

⁶¹ P. J. HOULIHAN, *Catholicism and the Great War*, 81.

⁶² P. J. HOULIHAN, *Catholicism and the Great War*, 85.

⁶³ P. J. HOULIHAN, *Catholicism and the Great War*, 86.

Istočnom bojištu jer je potonje bilo razvučeno desetcima i stotinama kilometara, što je otežavalo revno izvršavanje službe. Sukladno tomu, vojni kapelani na Istočnom bojištu bili su suočeni drugačijem pristupu u dušobrižništvu, što je pretpostavljalo i spremnost na smrt.⁶⁴

Oprema vojnih kapelana

Za potrebe obavljanja pastoralne službe u rovovima ili na terenu Istočnog bojišta vojni kapelani nužno su potrebovali solidnu i mobilnu sakralnu opremu. Mise su se redovito održavale na otvorenom, a za tu potrebu kapelani su rabili pokretne oltare ili omanje sklopive kapele (*Feldkapelle*, *Feldaltar*) (Slika 1 i 2).

SLIKA 1. Vojnici tijekom misnog slavlja u Prvom svjetskom ratu

(Izvor: Österreichische Nationalbibliothek (<https://onb.wg.picturemaxx.com/>), posjećeno 23. 11. 2020.)

⁶⁴ Usp. P. J. HOULIHAN, *Catholicism and the Great War*, 103 – 107.

SLIKA 2. Misno slavlje na prvoj crti bojišnice u Prvom svjetskom ratu

(Izvor: <https://www.lastampa.it/cultura/2017/12/03/news/cappellani-militari-nella-grande-guerra-1.34078662>, posjećeno 23. 11. 2020.)

U slučaju da su se našli u blizini grada ili naselja vojne, vlasti mogle su rekvirirati crkve ili kapele za potrebe svetih obreda, a na okupiranim područjima redovito su za tu potrebu iznalazili kompromisno rješenje s lokalnim vlastima. U liturgiji su vojni kapelani rabili liturgijske knjige na latinskom, tada službenom crkvenom jeziku.⁶⁵ Vojni kapelani najveću su utjehu donosili vojnicima putem sakramenata: euharistije, ispovijedi i bolesničkog pomazanja. Nazočnost hrvatskih vojnih kapelana na Istočnom bojištu među hrvatskim vojnicima imala je osobit značaj jer su mogli primiti sakramente na materinjem jeziku. Naime, zbog višejezičnog sastava pripadnika vojnih postrojba Monarhije nerijetko su na drugim bojištima kapelani ispovijedali vojnike, a da pritom nisu razumjeli ni riječi.⁶⁶

Pred svršetak rata od svećenstva se tražilo aktivno sudjelovanje u saniranju ratnih posljedica kako kod kuće tako i na bojišnici. Na koncu rata Austro-Ugarska Monarhija tražila je od Crkve svećenike koji će raditi sa zarobljenicima s Istočne fronte. O tome zorno svjedoči dopis C. k. Feldsuperiorata u Mostaru od 10. ožujka 1918. godine upućen Nadbiskupskom ordinarijatu u Zadru: „Sa mirom na istočnoj fronti vraća se silno mnoštvo zarobljenika u našu domovinu. Prevratne ideje, koje su srušile državnu zajednicu Rusije zahvatile su sigurno i

⁶⁵ P. J. HOULIHAN, *Catholicism and the Great War*, 99 – 101.

⁶⁶ P. J. HOULIHAN, *Catholicism and the Great War*, 101.

zarobljeničke logore, pa je sveta naša dužnost predusresti, da se te ideje ne rašire u našoj domovini te ne ugroze mir i red. Svi zarobljenici zaustavljaju se neko vrijeme u području negdašnje fronte, gdje su podignuti čitavi tabori. Svakomu od ovih se dodijeljuje i vojni svećenici, koji mogu riječju i primjerom spasiti mnoge od moralne propasti, a time vjeri i domovini učiniti najveću uslugu. Traže se svećenici sposobni kao govornici i svijesni veličine zadatka, koji im vjera i domovina nameću u ovako ozbiljnom momentu. Misija će trajati samo dok se svi zarobljenici uzmognu poslati svojim kućama, pa će se i dotični svećenici moći odmah povratiti u svoju prijašnju službu. Ovaj Feldsuperiorat moli Prepoštovani Naslov da pošalje čim prije imena zgodnih svećenika za ovu službu naznačiv tačno njihovu sadanju adresu. Rad ovaj od neizmjerne je važnosti za budućnost vjere i kršćanskih načela pa treba i uz najveće žrtve smoći dovoljan broj svećenika apostolskog duha, da porade za spas tisuća naše braće. Imenovani svećenici bit će za trajanja službe c. i k. Feldkurati.“⁶⁷

Naime, završetak Velikog rata donio je sa sobom neželjene društvene posljedice. Gradovi i sela bili su preplavljeni velikim brojem zarobljenika, izbjeglica, ranjenika, siročadi i udovica. Monarhija je stoga organizirala karantene, osobito za ratne zarobljenike austrougarskih vojnih snaga koji su se u zarobljeništvu sprijateljili s ruskim vojnicima, a ovi ih poticali na pobunu protiv cara. Takvi ratni zarobljenici, povratnici na prostor Monarhije, nazivali su se *Heimkehr*. Uz to, boljševička se propaganda počela širiti Monarhijom, što je državni aparat nastojao spriječiti pod svaku cijenu.⁶⁸ Državne vlasti bile su svjesne utjecaja svećenstva te su stoga angažirale vojnog ordinarija Emmericha Bjelika da nadgleda ponašanje svećenstva o pitanju propagande odnosno rada s ratnim zarobljenicima – povratnicima.⁶⁹ Da je Bjelik odgovorno obnašao tu službu svjedoče i njegovi česti dopisi u arhivu Zadarske nadbiskupije za 1918. godinu.⁷⁰

Zaključak

Pitanje uloge i poteškoća hrvatskih vojnih kapelana tijekom Prvog svjetskog rata samo je kap u moru nedovoljno istražene historiografske tematike o općenitom odnosu Crkve i Monarhije na hrvatskom prostoru u vrijeme jedne od najkrvavijih ratnih katastrofa u povijesti čovječanstva. Dosadašnja znanstvena istraživanja pokazuju da su vojni kapelani (a među njima i hrvatski, uključivo

⁶⁷ HR-AZDN-16/2, *Opći spisi Ordinarijata*, 1918.

⁶⁸ I. ZAHARIA, For God and/or emperor, 290 – 291.

⁶⁹ I. ZAHARIA, For God and/or emperor, 293 – 294.

⁷⁰ HR-AZDN-16/2, *Opći spisi Ordinarijata*, 1918.

svećenstvo iz dalmatinskih biskupija) na bojišnicama bitno utjecali na vojni moral. Nazočnost vojnih kapelana u rovovima i na prvim crtama bojišnice u određenoj mjeri olakšavala je turobnu svakodnevicu vojnicima, a takvi svećenici zauzvrat su zavrijedili poštovanje. S druge strane, strah od smrti, nedostatak hrabrosti i fizička udaljenost svećenika od rovova jednako je udaljavala vojnike i negativno utjecala na vojni moral. Budući da zbog objektivnih okolnosti nije bilo moguće konzultirati arhivsko gradivo, ovim skromnim radom tek se odškrinulo zastor problematike oko uloge hrvatskih vojnih kapelana iz dalmatinskih biskupija u Prvom svjetskom ratu te bi daljnja istraživanja zasigurno rasvijetlila njihovu nemalu ulogu u jednom od najkrvavijih sukoba u povijesti čovječanstva.

IZVORI I LITERATURA:

IZVORI:

Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv, Apostolisches Feldvikariat (AFV).
Državni arhiv u Zadru, HR-DAZD-627, *Zbirka preslika iz inozemnih arhiva*, Bečki ratni arhiv, Ratni dnevnik 23. dalmatinske pukovnije, mikrofilm, kolut br. 1, br. 221.
Arhiv Zadarske nadbiskupije, fond 16/2, *Opći spisi Ordinarijata*, 1913. – 1918., HR-AZDN-43, *Zbirka matičnih knjiga i parica matičnih knjiga Zadarske nadbiskupije*, Matica krštenih župe sv. Stošije, knj. XX.

NOVINE:

Hrvatska kruna, 29. srpnja 1911.
Hrvatska kruna, 5. svibnja 1915.

LITERATURA:

APPELBAUM, Peter C., *Carnage and Care on the Eastern Front: The War Diaries of Bernhard Bardach, 1914-1918*, New York, 2018.
APPELBAUM, Peter C., *Loyalty Betrayed: Jewish Chaplains in the German Army During the First World War*, London, 2014.
BALEN, Ivica, JANDRIĆ-BALEN, Marica, Prvi svjetski rat očima brodskih franjevac, *Acta medico-historica Adriatica*, vol. 13, br. Supplement 1, Rijeka, 2015., 121 – 130.
BALTA, Ivan, Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvome svjetskom ratu, *Polemos*, vol. 8, br. 15-16, Zagreb, 2005., 205 – 219.
BJELIK, Emmerich, *Geschichte der k. u. k. Militär – Seelsorge und des apostolischen Feldvicariates*, Wien, 1901.
BJELIK, Emmerich, *Handbuch für die k. u. k. Militärgeistlichkeit*, Wien, 1905.
CHERINI, Aldo, *Il Convento dei Cappuccini di Capodistria 1624 – 1950*, Trieste, 1995.
CIPOLLA, Costantino, VANNI, Paolo (ur.), *Storia della Croce Rossa Italiana dalla nascita al 1914*, sv. 1, Milano, 2013.

- ČAPO, Hrvoje, *Prisiljeni živjeti s ratom: franjevci u Brodu, Požegi i Cerniku u Prvom svjetskom ratu (pogled kroz samostanske kronike)*, *Croatica Christiana periodica*, vol. 29, br. 56, Zagreb, 2005., 171 – 191.
- DA CASTELLANZA, Imerio, *Gli angeli delle armate. I Cappellani militari cappuccini*, Bergamo, 1937.
- DUNDOVIĆ, Zdenko, *Kapucinski hospicij u Zadru. Usjeni Gospe od Zdravlja*, Zadar, 2019.
- FERGUSON, Niall, *La prima guerra mondiale: il più atroce conflitto di ogni tempo*, Milano, 2017.
- GRALJUK, Boris, *Bojišnice i grobišta hrvatskih vojnika na karpatskom ratištu u Prvom svjetskom ratu*, *Riječi*, br. 1-3, Sisak, 2013., 4 – 26.
- GRUBER, Franz, *Aus der Geschichte der Militärseelsorge und der Militärseelsorger in Österreich*, Wien, 1987.
- GVERIĆ, Ante, *Dalmatinski episkopat i Prvi svjetski rat*, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 51, br. 2, Zagreb, 2019., 481 – 505.
- HAMERŠAK, Filip, *Hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat* (doktorski rad), Sveučilište u Zagrebu: Filozofski fakultet, Zagreb, 2013.
- HERMAN KAURIĆ, Vijoleta, TOMINAC, Nikola, *Hrvatske postrojbe u borbama na Soči (Jugozapadno bojište)*, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, vol. 21, br. 1, Zagreb, 2015., 17 – 49.
- HOULIHAN, Patrick J., *Catholicism and the Great War. Religion and Everyday Life in Germany and Austria-Hungary, 1914-1922*, Cambridge, 2015.
- HOULIHAN, Patrick J., *Imperial Frameworks of Religion: Catholic Military Chaplains of Germany and Austria-Hungary during the First World War*, *First World War Studies*, vol. 3, br. 2, 2012., 165 – 182.
- JURIŠIĆ, Karlo, *Fra Gabro Cvitanović i njegov ratni dnevnik (1914. – 1918.)*, Split: *Zbornik „Kačić“*, 1984.
- KARČIĆ, Hikmet, *Zapisi vojnog imama o životu zatočenih muslimana u Aradskoj tvrđavi 1915. godine*, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, god. 46, br. 38, Sarajevo, 2017., 195 – 201.
- KATANIĆ, Filip, *Istočno bojište 1915. u najnovijoj britanskoj i hrvatskoj historiografiji*, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 49, br. 3, Zagreb, 2017., 511 – 550.
- KREŠIĆ, Mirela, *Hrvatski vojnici u Prvom svjetskom ratu: proglašenje nestalih umrlima*, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 49, br. 2, Zagreb, 2017., 297 – 313.
- LIPUSCH, Viktor, *Österreich-Ungarns katholische Militärseelsorge im Weltkrieg*, Wien, 1938.
- MAURO, Achille, *I Cappuccini e la Croce rossa italiana*, Napoli, 1987.
- MESSNER-SPORIĆ, Ante, *1915-1918. Odlomci iz ratnih spomena*, Zagreb, 1934.
- ORŠOLIĆ, Tado, *Dalmatinska pješачka pukovnija „Grof Lacy“ br. 22 u Prvom svjetskom ratu*, Zagreb – Zadar, 2019.
- PAIANO, Maria, *Italian Jesuits and the Great War: Chaplains and Priest-Soldiers of the Province of Rome*, *Journal of Jesuit Studies*, br. 4, 2017., 637 – 657.
- PAŠČENKO, Jevgenij, *Hrvatski grobovi 1914-1918. Karpati, Galicija, Bukovina*, Zagreb, 2016.
- PAVIČIĆ, Slavko, *Jugozapadno (talijansko) ratište u Prvom svjetskom ratu*, Zagreb, 1944.
- RAUCHENSTEINER, Manfred, *Prvi svjetski rat i kraj Habsburške Monarhije: 1914-1918* (prev. Andy Jelčić), Zagreb, 2019.
- SJEKAVICA, Đivo, *Rekvizicije zvona u Prvom svjetskom ratu na području Dubrovačke biskupije*, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, br. 51/2, Dubrovnik, 2013., 541 – 611.
- ŠEHIĆ, Ziad, *Vojni imami u bosanskohercegovačkim jedinicama u okviru austrougarske armije 1878.-1918.*, *Godišnjak Bošnjačke zajednice kulture »Preporod«*, br. 1, Sarajevo, 2006., 309 – 321.

- ŠIMAC, Miha, Croatian Military Chaplains Marko Hummel and Ivan Kralj in the Light of the Archival Records of the War Archives in Vienna, *Diacovensia*, god. 28, br. 2, Đakovo, 2020., 167 – 187.
- ŠIMAC, Miha, Vojaški duhovnici iz slovenskih dežel pod Habsburškim žezlom, u: *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, br. 36, Ljubljana: Teološka fakulteta, 2014., 9 – 415.
- TAKKEN, Hanneke, *Churches, Chaplains and the Great War*, Abingdon, 2018.
- TOMINAC, Nikola, Hrvati u Brusilovljevoj ofenzivi u ljeto 1916. godine (I. dio): Proboj kraj grada Lucka u Volinju, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 49, br. 2, Zagreb, 2017., 261 – 294.
- TOMINAC, Nikola, Hrvati u Brusilovljevoj ofenzivi u ljeto 1916. godine (II. dio): Proboj kraj sela Okne u Bukovini, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 49, br. 3, Zagreb, 2017., 419 – 452.
- TOMINAC, Nikola, Hrvatsko plemstvo u Prvom svjetskom ratu, *Glasnik hrvatskoga plemićkog zbora*, br. 8, Zagreb, 2010., 31 – 38.
- TROGRLIĆ, Stipan, Katolička crkva u Istri i Prvi svjetski rat (1914.–1918.), *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 41, br. 3, Zagreb, 2009., 763 – 781.
- ZAHARIA, Ionela, For God and/or Emperor: Habsburg Romanian Military Chaplains and Wartime Propaganda in Camps for returning POWs, *European Review of History*, vol. 24, br. 2, 2017., 288 – 304.

INTERNET IZVORI:

- https://library.hungaricana.hu/en/collection/austrian_state_archives_MilitarAlmanach_Schematismus/ (posjećeno 23. 11. 2020.)
- https://library.hungaricana.hu/en/collection/austrian_state_archives_Geistlichkeit/ (posjećeno 23. 11. 2020.)

Zdenko DUNDOVIĆ

CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE ROLE OF CROATIAN MILITARY CHAPLAINS IN THE AUSTRO-HUNGARIAN ARMY DURING THE FIRST WORLD WAR

SUMMARY

The paper gives a brief overview of the activities of Croatian military chaplains in the Austro - Hungarian army during the First World War, based on the scientific literature published so far. Emphasis is placed on Dalmatian chaplains, and the presentation is limited to the spiritual or pastoral role of the chaplains. The military chaplains' role and activities are relatively poorly dealt with in Croatian historiography. The paper aims to open a debate about this issue and summarize the fundamental difficulties encountered by military chaplains during their pastoral service in the First World War. Given the lack of scientific literature on this issue in the Croatian language, the paper will use the conclusions of scientific research published in foreign literature.

Keywords: military chaplain, World War I, Catholic Church, Croatia, Dalmatia.